

Tatar-Bulgar Meselesi Temelinde

Bir Destan (?): Şan Kızı

Bülent Bayram*

Özet

İdil-Ural bölgesinde etnik kimlikler üzerinde yaşanan sorun, zaman zaman folklor ürünlerine de yansımaktadır. Bazı folklor, bu tartışmalar içerisinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Belirli fikirler doğrultusunda, sabte metinler de oluşturulmaktadır. “Şan Kızı Destanı”, bu tartışmaların merkezinde bir metindir. Tatar bilim adamları, hiçbir orijinal metni olmayan bu destanı, sabte olarak kabul etmektedir. Tatar bilim adamları arasında, tartışmalar devam etmektedir. Bu tartışmalar, Türk halk bilimcileri tarafından değerlendirilmediği halde, söz konusu metin, orijinal kabul edilip, Türkiye’de de yayımlanmıştır. Yayımlanan metin üzerinde, tartışmalı durumlar dikkate alınmadan incelemeler yapılmaya başlanmıştır. Tartışmalı metinlerin incelemelerde kaynak olarak kullanılması, Türk bilim adamlarını yanlış sonuçlara ulaştırmaktadır. Şan Kızı Destanı hakkında yazılanlar ve onun orijinal bir metin olarak kabul edilişi de Türk bilim adamlarını farkında olmadan Tatar-Bulgar etnonimi meselesi konusunda bir taraf haline getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Destan, Şan Kızı Destanı, sabte folklor, Tatar, İdil Bulgarı.

Türkiye’de, Sovyetler Birliği’nin yıkılmasının ardından Sovyet coğrafyasında yaşayan Türk boylarının halk edebiyatı üzerine yapılan çalışmaların sayısı artmaya başlamıştır. Yapılan çalışmalar arasında zaman zaman yaratıldıkları bölgede tartışmalı olan bazı metinler önemli çalışmalara konu edilmiştir. Bu tartışmalı metinler üzerindeki tartışmaların bilinerek üzerinde çalışmalar yapılması Türkoloji araştırmaları için bir problem teşkil etmemektedir. Ancak üzerinde çok sayıda tartışma bulunan, gerçek bir halk edebiyatı metni olup olmadığı konusunda ciddi şüphelerin ve tartışmaların günümüze kadar devam ettiği metinlerden yola çıkılarak bazı çıkarımlarda bulunmak, ileride araştırmacılar için yanlış veriler ortaya koyabilir. Bu konuda, üzerinde durulması gereken eserlerden birisi de “Şan Kızı Destanı” adı ile yayınlanan¹ ve Bulgar Türklerinin destanı olarak tanıtılan metindir. Bu makalede bu metin üzerinde şekil ve içerik bakımından bir inceleme yapılmayacaktır; çünkü bu metin tarihî, mitik vb. unsurlar bakımından farklı çalışmaların konusu olabilecek hacimde bir metindir. Bu çalışmadaki amacımız bu metnin kimlik, tarih tartışmaları içerisinde bir eserin ortaya çıkışı, bu eserin bir halk edebiyatı eseri olarak

* Araştırma Görevlisi Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, MANİSA.

¹ Mikail-Baştu İbn Şams Tebir, *Şan Kızı Destanı 882 Yılı*, (Çev. Avidan Aydın), İstanbul 1991.

tanıtılması sürecini ortaya koymak ve bugüne kadar Türkiye’de bu eser üzerindeki değerlendirme ve çalışmalara dikkat çekmektir. Bu noktalar doğru bir şekilde ortaya koyulduğu takdirde eser üzerinde daha doğru incelemeler ve tespitler yapmak mümkün olacaktır.

Halk edebiyatı metinleri genelde Rusya’da, özellikle de Sovyetler Birliği döneminde ideolojik amaçlarla kullanılmış, zaman zaman bazı eserler yasaklanmış zaman zaman da Sovyet ideolojisinin amaçları doğrultusunda yeni eserler meydana getirilmiş, bazı eserlerde de ideolojinin istekleri doğrultusunda oynamalar yapılmıştır.² Çarlık döneminde, Sovyet döneminde ve bunun ardından Rusya Federasyonu döneminde folklor ürünlerine bu tür yaklaşımlar devam etmiştir. Rusya’da folklor malzemelerinin dönemin ideolojik kaygıları doğrultusunda kullanılması, bu yönde folklor eserlerinin zaman zaman tahrif edilerek yayınlanması zaman zaman da bu doğrultuda sahte folklor eserlerinin ortaya koyulmasının sebeplerini daha iyi anlamak için bize göre öncelikle İlminskiy’in çalışmalarına dikkat etmek gerekmektedir.

İlminskiy, bölgede aradan geçen uzun sürede Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma faaliyetlerinde harcanan para ve emeklerin boşa gittiğini fark etmiştir. Bölgede yaşayan halklar arasında sadece Türklerin değil aynı zamanda Fin boylarının da üzerinde Tatarların kültürel yönden etkisinin kırılmadığını fark etmiştir. İlminskiy eğer bu bölgedeki halklara, tehlikeli olur gerekçesiyle kendi dillerini okullarda ve kiliselerde kullanma imkânı tanınmazsa bu halkların İslam ve Tatar kimliği altında birleşeceğine dikkat çekmiştir. Onlara kendi dillerini okullarda ve kiliselerde kullanma hakkı verildiğinde farklı küçük milletlerin ortaya çıkacağını bunların da İslâm’a bir sempatisinin olmayacağını belirtmiş, bu halkların en azından Ruslarla din birliği oluşturacağını da ifade etmiştir.³

² Folklor malzemelerine ideolojik yaklaşımlar konusunda daha fazla bilgi için bkz. Richard M. Dorson, *Günümüz Folklor Kuramları*, (Çev. Selcan Gülçayır, Yeliz Özyay), Geleneksel Yay., Ankara 2006; Aleksandr A. Panchenko, "Lenin Kültü ve 'Sovyet Folkloru'", *Folklorun Sahtesi*, (Hz. Selcan Gülçayır), Geleneksel Yay., s. 137-166.

³ Sotrudnik Bratstva Sv. Guriya, No 3, Kazan 1911, s. 34-35. İlminskiy'nin yaptığı tespitlerin ardından gündeme getirdiği sistemin temel amaçlarını Mehmet Aça, 4 ana başlık altında toplamıştır: 1. Türkistan Türkleri arasında iletişimi sağlayan alfabeği değiştirmek, yani sömürge halklara Rus alfabesini benimsetmek. Bu sayede, bölge halklarının birliğini sağlayan İslam faktörünü de etkisiz hale getirmek. 2. Rus olmayan halkları Ruslaştırmak ve Hıristiyanlaştırmak için açılan okullarda, Rusça yanı sıra, bölgesel şive ve lehçeleri kullanmak. Rus kolonilerinin çocuklarıyla bölge halklarının çocuklarını bir arada okutmak. 3. Türkistan Türkleri arasında yüzyıllardır iletişimi sağlayan müşterek yazı dilinin (Çağatay Türkçesi/Tatar Türkçesi) egemenliğine son vererek, bölgesel şiveleri eğitim ve kültür dili olarak kullanılmak. Yani, genel Türk dili içinden, "ulusal" kimliklerin şekillenmesini sağlayabilecek, ayrı ayrı "ulusal diller" in ya da yazı dillerinin ortaya çıkmasını sağlamak. Bunun için de Türk grupları arasında misyonerle yakın ilişkiler kurmuş olan aydınlarla eğitimcilerle (İbray Altınarın, vd.) destek vererek, onların, kendi okullarında, kendi şiveleriyle okutabilecekleri, Rus harfleriyle yazılmış kitaplar hazırlamalarını sağlamak. 4. Söz geçen bölgelerdeki Tatar Türkleriyle Osmanlı Türklerinin nüfuzunu kırmak. "Pan-Türkist" ve "Pan-İslamist" akımların önüne geçerek, bölge halklarını Rus idaresine bağlamak." Mehmet Aça, "Orta Asya'da Uluslaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlminskiy ve Ardıllarının Rolü", *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite* (hzl. Ertan Efegil, Pınar Akçalı), Gündoğan Yay., İstanbul 2003, s. 29.

İlminskiy'nin sistemi bazı yönlerden eleştirilse de bu dönemden itibaren Rus millî eğitiminin resmî programı olarak uygulamaya koyulmuştur. Onun uyguladığı sistem sonucunda farklı millî kimlikler ortaya çıkarılmış, kendi alfabelerinin oluşturulmasına, kendi edebî dillerinin yaratılmasına, edebiyatlarının güçlendirilmesine destek verilmiştir. Bu politikalar sonucu daha sonra tek bir millî kimlik ve din altında bir araya gelebilecek olan halklar farklı bir yönde milletleşme sürecine girmişlerdir. Sadece İdil-Ural bölgesi dikkate alındığında buradaki Kazan Tatarları'nın bölgedeki Türk ve Fin boyları üzerindeki etkisinin kırıldığı görülecektir. Kazan Tatarlarının etkisinin kırılması sonucunda İlminskiy'nin uyguladığı metotlarla bugün bölgede Başkurtlar, Tatarlar, Çuvaşlar ve bölgenin Fin boyları Udmurtlar, Mariler, Mokşalar ve Erzalar farklı milletler olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusların karşısında da tek ve büyük bir kitle kalmadığı için asimilasyon politikası daha yavaş ama daha sağlam bir şekilde ilerlemeye başlamıştır.⁴

Rusya coğrafyasında folklor ürünleri sadece farklı boyları birbirlerinden ayırmak için değil, aynı şekilde dönemin ideolojinin halk içerisinde yerleştirilmesi ve aynı boylar içerisinde çeşitli meselelerin çıkarılması amacıyla da kullanılmıştır. İdil-Ural bölgesinin ve genel olarak Rusya'nın Ruslardan sonraki en büyük etnik grubunu oluşturan Kazan Tatarları üzerinde bu çalışmaların hâlen etkili bir şekilde devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu konu ile ilişkilendirilen ve üzerinde büyük tartışmaların yapıldığı "Şan Kızı Destânı", "Baraj Destanı" ve "Cafer Tarihi" gibi eserler İdil-Ural bölgesinde Tatar ve Bulgar etnik isimleri temelinde devam eden tartışmaların merkezinde yer alan eserlerdir. İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gibi, özellikle "Şan Kızı Destânı" ve "Baraj Destanı" orijinal folklor ürünleri olarak takdim edilmektedir. Tatarlar arasında bu eserleri destekleyen ve reddeden çok sayıda inceleme yapılmışsa da "Şan Kızı Destânı"nın Türkiye'de yayınlanmasından sonra ülkemizde de destan üzerine çok sayıda olmasa da bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu konunun doğru bir şekilde anlaşılıp ortaya koyulabilmesi için İdil-Ural Bölgesi'nde Tatar-Bulgar etnonimleri çevresinde devam eden tartışmaları ve Veysilik hareketini doğru bir şekilde anlamak gerekmektedir. Öncelikle bu konular üzerinde durmak faydalı olacaktır.

⁴ İlminskiy'nin sistemi sadece İdil-Ural bölgesindeki halklar üzerinde değil Rusların işgal ettiği Sibirya, Orta Asya, Kafkasya'da da bazen farklı şekillerde uygulanmaya devam etmiştir. Aralarında çok az farklılıklar olan şive lehçeler için farklı alfabeler oluşturulmuş, edebî diller meydana getirilmiş ve aynı kökten gelen halklar bir süre sonra farklı milletler olarak ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde de Rus emperyalizmi ve asimilasyonuna karşı tek bir gücün ortaya çıkmasının önü kesilmiştir. Günümüzde geline nokta ise farklı milletler olarak ortaya çıkan bu boyların mensupları kendi ana dillerini ve kültürlerini korumada çaresiz kalmışlardır. Yeni kimlikler ve milletlerin inşası ile ilgili ayrıntılı için bkz. Olivier Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, İstanbul 2005. Roy kitabında Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'da kurulan ulus devletlerin nasıl ortaya çıktığını Rusların bölgenin işgal edilmişinden itibaren uyguladıkları politikaları ayrıntılı olarak ele almaktadır.

VEYSÎLER VE TATAR-BULGAR MESELESİ

İdil-Ural Tatarları XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar kendilerini genel olarak Müslüman olarak adlandırmışlar ve bu adla anılmaktan memnun olmuşlardır. Bu konuda halk arasında tam bir isim birliği de mevcut değildir. Kendileri Müslüman, Muhammed ümmeti, Tatar, Başkurt, Mişer, Kazanî ve Bulgarî gibi çeşitli şekilde adlandırmışlardır. Ruslar ve diğer milletler Rusya'da yaşayan bütün Müslümanları, özellikle de İdil-Ural ve Kafkasya'da yaşayanları Tatar; Kazakistan ve Kazakistan bölgelerinde yaşayanları ise Kırgız olarak adlandırmışlardır.⁵

İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatar bilim adamları arasında, XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında kendilerini adlandırmada kullanacakları etnonim konusunda önemli tartışmalar meydana gelmiştir. Özellikle XX. yüzyılın başında "Şura" dergisinde Tatar ve Türk etnonimlerinin kullanılması konusunda önemli yazılar yayınlanmış ve dergi sayfalarında bu konuda tartışmalar yer almıştır.⁶

Günümüzde "Şan Kızı Destânı"nı ortaya çıkaran Bulgarci hareketin kökleri ise 1862 yılında görülmeye başlayan Veysîlik hareketine kadar uzanır. Veysîlik ile ilgili olarak bilim adamları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Azade-Ayşe Rorlich şunları söyler:

"Veysîler 1862'de Bahaeddin Veysî tarafından Kazan'da kurulan, Rus devlet otoritesi ve kurumlarını tanımayan, bunlara tümüyle karşı çıkan sofu bir Müslüman sûfi fırkasıydı. Kadim Bulgarların yegâne gerçek varisleri olduklarını iddia ediyorlar ve daima Tatar yerine Bulgar adını kullanıyorlardı. Onlarınki aslında, Tatarların 19. yüzyılda karşılaştığı ekonomik ve Ruslaştırılmaya yönelik baskılara farklı bir cevaptı. Göç etmek veya reformcu olmaktansa pasif bir tavır tercih ediyorlardı.

Esas itibariyle köylüler ve fakir zanaatkârlardan oluşan Veysîler 'Türkiye'ye göç yerine Bulgar ülkesine geri dönüşü savunuyorlardı. Kâfirlerin otoritesini kabul edenlerin artık Müslüman sayılmayacaklarını iddia ediyor ve devlet tarafından kayda geçirilme işlemine karşı güçlü bir muhalefet çağrısında bulunuyorlardı. Vergi vermeyi, askere gitmeyi, Rusça sınavı şartına boyun eğen mollaların arkasında namaz kılmayı da redd ediyorlardı. Müftiyattan ayrılıp kendilerine özgü özerk bir İslâmî önderlik oluşturdular ve bir de Selefî Müslümanlar nezareti kurdular."⁷

⁵ İsmail Türkoğlu, *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin* (1858-1938), Ötüken Yay., İstanbul 2000, s. 228.

⁶ Bu konuda "Şura" dergisinde yer alan yazılar ve tartışmalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Türkoğlu, 2000, s. 228-239.

⁷ Azade-Ayşe Rorlich, *Volga Tatarları Yüzyılları Aşan Millî Kimlik*, İletişim Yay., s. 135-136. Veysîler hakkında burada verdiğimiz bilgiler çok genel bilgilerdir. Amacımız sadece Şan Kızı Destânı meselesinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak genel bilgileri verebilmektir. Veysîler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. E.V. Molostvova, "Vaisov' Bojij Polk'" *Mir' İslama*, T. I, N. 2, S. Peterburg 1912, s. 143-152; M. Sagidullin, *K İstorii Vaisovskogo Dvijeniya*, Kazan 1930.

Rorlich, Veysilerin aşırı milliyetçilikleri ve Bulgar ülkesinin yeniden kurula-
cağına dair fikirlerini açık seçik tanımlanmış dinî bir ifadeden ziyade ekono-
mik ve toplumsal durumlarına verdikleri bir cevap olarak değerlendirir.⁸

Aleksandr Bennigsen ve Chantal Lemerrier Quelkuejay ise Veysileri sapık
bir tarikat olarak adlandırmışlar ve onlarla ilgili olarak şu bilgileri vermişlerdir:

"1862'ye doğru, bir Nakşibendî şeyhi olan Bahquddin Vâizov (Vâizî) Kazan'da
'Vâizovun Allah'ın Alayı' adıyla, Sosyalizm (Marksizm değil), Tolstoyizm ve Vahhâbilik
tipinde püritanizm (kurallara aşırı bağlılık)'in garip bir bileşimini temsil eden isyankâr
bir kol kurmuştur. Bu tarikatın müntesipleri (Kazanlı küçük sanatkâr ve tüccarlar) 'kafir-
ler'in rejimini kesin olarak reddediyorlar, Rus devleti ve onun müesseselerini (bilhassa
vergi ödemeyi ve askerlik hizmetini) tanımayı kabul etmiyorlar ve onu kabul eden Müslü-
manları suçluyorlardı. (...)Bu sapık tarikat Sovyet rejimi altında birkaç yıl varlığını
sürdürmüş, daha sonra da kaybolmuştur."⁹

Halk arasında yeteri kadar taraftar bulamayan Veysiler 1882 yılında jan-
darma tarafından dağıtılır. Bu hareketin aktif üyeleri Sibiryaya sürülür.
Bahaeddin Veysi ise Kazan'da akıl hastanesine yatırılır ve burada vefat eder.
Hareket ancak 1905 yılında siyasî özgürlük verildiğinde tekrar faaliyetlerine
başlar. Bahaeddin Veysi'nin oğlu Gaynan Veysi (1878-1918) babasının görüş-
lerinin propagandasına başlar. Babasının öğretileri temelinde yeni teşkilatlar
kurup faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁰

Veysilerin 1905 güzünden 1908 yılının ilkbaharına kadar müridi olan Ka-
zanlı tüccar Abdulla Kildişev'in Gaynan Veysi ve onun görüşleri hakkında yaz-
dığı kitapta verdiği bilgilerde Tatar etnonimi ile ilgili mesele açık bir şekilde
ortaya koyulmuştur. Gaynan Veysi'nin Tatar adı ile ilgili düşünceleri bu eserde
şu şekilde yer almıştır:

"Bize uymayan ama Müslüman adıyla dolaşan kişilerin hepsini biz Tatar diye ad-
landırıyoruz. Tatar, Mecusi demektir. Özellikle Moğolistan'daki Tatarlar ateşperestler.
Tatar diye adlandırılan kişilere biz Müslüman demiyoruz, dinsizler ve kreşinler diyo-
ruz."¹¹

Günümüzde Bulgar etnonimini savunanların karşısında en sert eleştirileri
yapanlardan birisi olan Marsel Ahmetcanov'a göre 1917-1920 yıllarında Bol-
şevikler desteğe ihtiyaçları olduğunda Veysileri silahlandırmışlar ve onları
halka karşı ayaklandırmışlardır. Veysi'nin kahramanları Orta Asya'da kardeş
Türk halklarının azatlık dileğini bastırmak isteyenlerle birlikte bir güç olarak
konuşmalar yapmışlardır. Ancak Bolşevikler, iktidarlarını güçlendirdiklerinde

⁸ Rorlich, s. 136.

⁹ Alexandre Bennigsen-Chantal Lemerrier-Quellejey, *Sûfi ve Komiser Rusya'da İslâm Tarikatları*,
(Çev. Osman Türer), Ankara 1988, s. 124-125.

¹⁰ Marsel Ahmetcanov, "Ceg'fer Tarihi Eseri", *Tatar Kulyazma Kitabı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı,
Kazan 2000, s. 44.

¹¹ Ahmetcanov, "Ceg'fer Tarihi Eseri", s. 46'dan naklen G. KİLDİŞEV, *Gaynan Veisev Tozagi*, Kazan
1908, s. 14.

bu gibi güçlere ihtiyaçlarının kalmadığını düşünerek Veysî ve müritlerini dağıtmışlardır. Onları kendileri takip etmeye başlamışlardır.¹²

Gaynan Veysi, Devrim süresince Bolşeviklerin yanında yer almış ve Şubat 1918'de bir savaşta bizzat kendi eski dindaşları tarafından öldürülmüştür.¹³

Gaynan Veysî, Tatar yazar ve şairlerinin eserlerinde zaman zaman eleştirilmiştir. Bu konuda özellikle Abdulla Tukay ve Fatih Emirhan'ın eserlerinde Gaynan Veysi hakkında bölümler bulunmaktadır. Abdulla Tukay'ın "Peşen Bazarı Yahud Yana Kisikbaş" adlı manzumesinde Gaynan Veysi, yergi objesi olarak kullanılır; Fetih Emirhan ise Gaynan Veysi ve onun müritleriyle dalga geçer, onları küçük düşürür.¹⁴

Sovyetler Birliği'nde bir süre gözden kaybolan Veysîler ilerleyen yıllarda Tatar olarak adlandırıldığı Türk boylarının adının Bulgar olması gerektiği, Tatar adının dışarıdan verilmiş bir adlandırma olduğu konusunda yaşayan tartışmalarla yeniden ortaya çıkmaya başlar. Tatar ve Bulgar etnonimleri üzerine Çarlık döneminde başlayan tartışmalar 1946 yılında düzenlenen ilmî bir toplantıdan sonra yeniden alevlenmeye başlamıştır.¹⁵ Bu tarihten sonra, Tatarların Bulgar kökenli olduklarına yönelik yayınlar Tatar matbuatında daha fazla görülmeye başlamıştır. 1980'li yıllarda bu hareketin devamı olarak Bulgar olduklarını düşünen Tatarlar Kazan'da Veysi'nin müridleri ile birleşerek "Bulgar-el Cedid" derneğini kurmuşlardır. Bu derneğin yöneticiliğini müze çalışanı Ferhat Nurutdinov yapmıştır. Bu dernek Tatar etnonimine karşı faaliyetlerde bulunmuş ve çeşitli yayınlar yapmıştır. 1990 yılında nisan ayında Bulgarlar için kırk bin tirajlı "Bulgar İli" adında bir gazete çıkarırlar. Bu gazetenin sayfalarında "Baraj Destanı", "Şan Kızı Destanı", "Cafer Tarihi", gibi eserler yayınlanır.¹⁶

Günümüzde Tatar ve Bulgar etnonimleri konusunda bilim adamları arasında tartışmalar devam etmektedir. Bulgar etnonimini savunanların görüşlerinin doğru olarak kavranması için Mirfatih Zekiyev'in Tatar etnonimi konusunda yazdıklarına göz atmak faydalı olacaktır:

¹² Ahmetcanov, "Şan Kızı Destanı İgi-Zıgısı", s. 22.

¹³ Bennigsen-Quelquejay, s. 124-125.

¹⁴ Ahmetcanov, s. 22; *Gabdulla Tukay, Eserler Şigirler, Poemalar (1901-1908)*, C. 1, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1985; *Fatih Emirhan Eserler*, C. 4, Kazan 1986.

¹⁵ Bulgar-Tatar meselesi oldukça geniş bir konudur. Veysîler hareketi ile ilgili bölümlerde olduğu gibi Bulgar-Tatar meselesi konusunda da makalemizde genel bilgiler verilmektedir. Bu tartışma aslında bir noktada tarihi Bulgar devleti ve özellikle de İdil Bulgarları'nın mirasını sahiplenme çevresinde de olmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: İsmail Türkoğlu, *Rusya Türkleri Arasında Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, Ötüken Yay., İstanbul 2000, s. 228-239; A.H. Halikov, *Kto Mı-Bulgarı İli Tatarı?/Kim Biz-Bulgarlarımızı Tatarlarımız?*, Kazan 1992; M.Z. Zekiyev, YA.F. Kuzmin-Yumandi, *Voljskiye Bulgarı i İx Potomki*, Kazan 1993; G. Halil, *Kuda İşçezla Voljskaya Bolgariya?*, Kazan 2002; J. Frank Allen, *İslamic Historiography And 'Bulghar' Identity Among The Tatars And Bashkirs Of Russia*, Leiden-Boston-Köln 1998; *Mı-Bolgarı, A Ne Tatarı II*, Kazan 2002; Mirfatih Zekiyev, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, (Çev. Ahsen Batur), Selenga Yay., İstanbul 2006.

¹⁶ Ahmetcanov, "Şan Kızı Destanı İgi-Zıgısı", s. 23.

"Çoğu kez etnik yönden birbiriyle ilgisi bulunmayan değişik halklara Tatar dediler ve hâlâ da diyorlar. XIX-XX. yüzyılda pek çok tarihçi ve etnolog, Kazanlı misyonerlerin izinden giderek, (Hiçbir ayırım yapmadan) geçmişte bir şekilde Tatar denilen, örneğin eski Tatarlar, Moğol-Tatarlar, Altın Orda Tatarları ve bugünkü Bulgar-Tatarlar gibi halkların tamamını öylesine Tatar etnik adının şümûlüne dâhil ettiler. Birbiriyle ilişkisi bulunmayan veya kısmen ilişkisi bulunan bu etnisiteler sebebiyle Tatarları kendi aralarında gruplandırdılar. Bu gruplandırmaya Tatar tarihiyle ilgili monografilerde, bazı Ruslar ve kimi zaman da yabancı yazarlar tarafından kaleme alınan orta ve yüksek okul ders kitaplarındaki "Tatarlar" bölümünde rastlıyoruz. Bu durum, belirli Tatar gruplarının etnogenezinin derinlemesine incelenmesine yol açtı ve böylece Tataristan ve Rusya'da şekillenen çağdaş Tatar milletinin yâni Bulgar-Tatarların kökeni meselesi de incelenmiş oldu."¹⁷

Yukarıda da bahsedildiği üzere Tatar etnonimi çok farklı milletleri ve Türk boylarını adlandırmada kullanılmaktadır. Anlatmalarda Tatar-Moğollar olarak adlandırılan millet aslında günümüzdeki Kazan Tatarları daha doğrusu Türk soylu Tatarlar değildir. Günümüzdeki Kazan Tatarları'nın halen Tatar şeklinde adlandırılmasının onların tarihteki Moğol istilasını gerçekleştiren Moğollarla aynı şekilde değerlendirilmesine sebep olduğu yönünde fikirler de ileri sürülmüş ve Kazan Tatarları'nın kökenlerinin Moğol-Tatarlarla aynı kökten gelmediği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu Tatar adlandırmasının günümüz Kazan Tatarlarının, Moğolların günümüzdeki bakıyeleriymiş gibi algılanılmasına sebep olduğu da bir gerçektir. Tatar adlandırması günümüzde Tatar bilim adamları arasında da çeşitli tartışmaların odağında yer almaktadır. Bazı bilim adamları Kazan Tatarlarının kökenlerini İdil Bulgarlarına dayandırıp; Tatar etnoniminin ise daha sonraları batılılar tarafından verildiğini ileri sürmekte bu nedenle de Tatar adının kullanımına karşı çıkmaktadırlar. Bunlara, Tatar adının yüzyıllardır kullanılmakta olduğunu söyleyenler karşı çıkmaktadır. Günümüzde de bu iki görüşü savunanlar arasında tartışmalar devam etmektedir.¹⁸

¹⁷ Zekiyev, 2006, s. 215. Tatar etnonimine karşı çıkanların temel dayanak noktası aslında bu adın Moğol istilasının hafızalarda bıraktığı kötü hatıralardan dolayı kendilerine iyi bir gözle bakılmayacağı düşüncesidir. Rızaeedin Fahreddin'in XX. yüzyıl başında Tatar etnonimini savunanları karşı "Kendilerine Tatar ismi verenler hangi hasletleri ile iftihar edecekler? Cengiz neslinden olan hanlarla mı? Halbuki bu hanların kendilerine 'Tatar' ismi almayı 'Moğol' ismi ile iftihar ettikleri rivayet edilmektedir. Bu Tatar hanlarının hangi kemâlâtleri oldu? Medeniyeti yok etmek, ilim ve maariî söndürmek, nesilleri helak etmek, Allah'ın binalarını harap etmek çok büyük hüner olmasa gerek. Keldaniler, Asurlular, Mısırlılar ve başkalarından ne kadar ilmî eserler kaldığı halde, Tatarlardan hangi ilmî eser kaldı? Tatarların belini incittiği İslam dünyası 700 yıldır belini doğrultmamaktadır. 'Melikov' ile 'boğaz' sözleri nasıl birbirini çağırıştırırsa, 'Tatar' ile 'tahrip' sözleri de birbirini çağırştırmaktadır. 'Tatar bar yerde hatar (tehlike) bar.' Denilen sözün manası şudur." ifadeleriyle sert bir şekilde eleştirmiştir. İsmail Türkoğlu, 2000, s. 232-233.

¹⁸ Kazan Tatarlarını kökeni ve Bulgar-Tatar meselesi Kazan Tatarları arasında güncelliğini halen korumaktadır. Bu konuda şu kaynaklar bize ayrıntılı bilgi vermektedir: Mirfatih Zekiyev, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, (Çev. Ahsen Batur) Selenga Yay., İstanbul 2006; Mı Bolgarı, *A Ne Tatarı II*, Kazan 2002; M.Z. Zakiyev, Y. F. Kuzmin-Yumanadi, *Voljskiye Bulgarı i İli Potomki*, İnsan Yay., Kazan 1993; G. Halil, *Kuda İşcezla Voljskaya Bulgariya?*, ZAO Novoye Znaniye, Kazan 2002; S.S. Aydarov, N.D. Aksenova, *Velikiye Bulgarı*, Kazan Tatarskoe Knij. İzd., Kazan 1975

Yazdığı yazılarla Gaynan Veysî hareketi ve onların fikirlerini, günümüzdeki uzantılarını, bu uzantıların yayınlarını sert bir şekilde eleştiren ve bu konuda çok sayıda yayın yapan Marsel Ahmetcanov'a göre ise Veysîler 1905-1913 yılları arasındaki faaliyetleriyle Tatar halkını Bulgar ve Tatarlar olarak bölüp karşı karşıya getirmek için faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹⁹ Günümüzde de aynı suçlamalar devam etmektedir. Bulgar etnonimi sorununun, Kazan Tatarlarını Kreşin, Mişer vb. adlarla farklı milletler gibi kayda geçirme çalışmaları gibi Tatarları bölmek için kullanılan yollardan birisi olarak görülmektedir. Bu mesele Tatar aydınlarını epeyce meşgul etmektedir.

Aslında, Tatar ve Bulgar etnonimlerinin kullanılması yönündeki tartışmaların bir diğer yönünün de İdil Bulgarları ile ilgili olduğunu da söylemek mümkündür. İdil-Ural bölgesinde hangi Türk boyunun İdil Bulgarlarının varisi olduğu yönünde de ciddi tartışmalar bulunmaktadır. Gelişmiş bir medeniyete sahip olan İdil Bulgarlarının varisi olduklarını düşünen Tatarlar bu nedenle Bulgar etnoniminin kullanılması gerektiğini de ileri sürmektedir.

Zekiyeve ve Ahmetcanov'un görüşleri Bulgar-Tatar meselesini bize kısaca özetlemektedir. Günümüzde Ferhat Nurutdinov'un çevresinde gelişen Bulgarçılık hareketi Tatarların Bulgar oldukları ve bu nedenle Bulgar adının kullanılması, Bulgar adının Tatarlar arasında kabul görmesi için çeşitli yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Kitaplar, süreli yayınlar bu yayın faaliyetlerinin içerisinde. Bu yayınlara ileride zaman zaman değinilecektir ancak bunlar arasında bazıları büyük tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu eserler "Şan Kızı Destanı", "Baraj Destanı" ve "Cafer Tarihi"dir.

TATAR MATBUATINDA ŞAN KIZI DESTANI, BARAJ DESTANI VE CAFER TARİHİ

"Şan Kızı Destanı" günümüzde Kazan Tatarları veya Kazan Türklerinin kökenleri, etnik adları konusunda bilim adamları arasında devam eden tartışmalarda Tatarların etnik adlarının Bulgar olması gerektiği fikrini savunanlar tarafından "Baraj Destanı"²⁰ ve "Cafer Tarihi"²¹ gibi eserlerle birlikte kaynak eser ola-

¹⁹ Ahmetcanov, "Şan Kızı Destanı İlgisi", s. 22-23. Tatar matbuatında Gaynan Veysi ile ilgili propaganda özelliği taşıyan bazı yayınlar şunlardır: F. Nuretdinov, "Kto On Skazoçnyy Div?", *Veçernyaya Kazan'*, 1987, 7. Aprel; H. Vaisova, "Vaisov i Ego Dvijeniya", *Veçernyaya Kazan'*, 5 Yanvar, Kazan 1990; A. Litvii, D. Şerefetdinov, "Özilgen Doga", *Tatarstan Heberleri*, 27 Fevral, Kazan 1993.

²⁰ "Baraj Destanı" adı verilen eserin ortaya çıkışı Ferhad Nuretdinov'un çalışmalarıyla ilgilidir. O kendi ifadelerine göre bu destanı dayısı İbrahim Nigmatullin'in yazmalarına dayanarak yayına hazırlamış ve Bulgar İli gazetesinde yayınlamıştır. (Baraj Destanı-Skazaniye o Baradje, Bolgar İli, Nisan, Kazan 1990), Bu destanı aynı zamanda "XV. Asırdan kalan Bulgar destanı" olarak takdim etmiştir. Marsel Ahmetcanov bu destanda hiçbir orijinal kaynağın olmadığını söyleyip, temelde "Defter-i Çingiznâme", "Tevarih-i Bolgariye" eserleri ile Kazan Şehrinin Kuruluşu hakkındaki efsanelerle karıştırıp yazıldığını belirtir. Bu esere daha eski olduğu yönünde bir hava vermek için de gerçekte Tatarcada olmayan ve yazma kaynaklarda bulabildiğimiz tarihi onomastik malzemelerini de kullanmıştır. Baraj destanında eski Bulgarların, Hazarların, Rusların arasındaki ilişkiler, hile yoluyla öldürmeleri, cinlerin, şürelilerin, ubırların hayatlarını anlatan bir eserdir. Bu konuda

rak gösterilmektedir. Tatar bilim adamları ve bu konu üzerinde çalışanlar arasında sahte ve gerçek oldukları konusunda şiddetli tartışmaların devam ettiği "Şan Kızı Destanı", "Baraj Destanı" ve "Cafer Tarihi" eserlerini yayına hazırlayan Ferhad Nuritdinov, bu eserlerin bulunuşunu *Djafer Tarihi. Svod Bulgarskih Letopisey 1680 Goda* adlı eserin ilk cildinin girişinde *Neskol'ko Slov O Svode* (Derleme Hakkında Birkaç Söz) adlı giriş makalesinde yayınında şu şekilde anlatmaktadır:

Bulunan üçüncü eserin (Cafer Tarihi) yazarı Bahşi İman köken olarak Başkurt Bulgarı'dır. O 1680 yılında Bulgar bağımsızlık hareketinin önderi Seyid Cafer'in sekreteriydi. Onlar Başkurdistan'da yaşamışlar. Seyid Cafer'in elinde Gazi-Baraj adlı kişinin 1299-1246 yıllarında yazılmış 'Gazi-Baraj Tarihi', Muhammet Emin adlı tarihçinin 'Pravedniy Put' İli Blagoçestviye Deyaniya Bulgarskih Şeyhov' adlı 1483 yılında yazılmış eseri, MuhammedyarBu-Yurga'nın 1551 yılında yazdığı 'Kazan Tarihi', İŞ-Muhammed'in 1605 yılında yazdığı 'Şeyh-Gali Kitabı' adlı eserler olmuş ve bunların temelinde kendi katibine Bulgar tarihini yazmasını söylemiş. Bahşi İman bu görevi 1680 yılında başarılı bir şekilde yerine getirmiş. Bundan sonra bu yeni yazılmış tarihin XIX. yüzyılda tercümesi Kazakistan'ın Petropavlovsk'lu (Kızılyar) Bulgar İbrahim Muhammetkerim oğlu Nigmatullin'in (1916-1941) eline geçer. İ.M. Nigmatullin 1939 yılında onu eski Bulgar dilinden Rusçaya tercüme eder. Onu tercüme ettikten sonra NKVD (İçişleri Halk Komitesi) ajanları gelip Bahşi İman'ın Arap harfleri ile eski Bulgar dilinde yazılan kitabına el koyarlar. Rusça tercümesine ise büyük saygılarından dolayı dokunmazlar. Bu kişi Ferhad Nuretdinov'un annesi Reşide Hanım'ın öz abisidir. Bu şekilde yirmi üç yaşındaki Ferhad Nuretdinov Bulgar'ın eski tarihini, edebiyat tarihlerini korumuştur. İ.M. Nigmatullin Alman savaşı sırasında ölür ve onun yazmaları annesi Latife'de (14-15 defter civarında) kalır. Bunlar 1976 yılında F. Nuretdinov'un eline geçer. Fakat bu defterler Nuretdinov'un yazlığından çalınır. Bunlardan sadece F. Nuretdinov tarafından ancak yarısı hazırlanmış 'Cafer Tarihi', 'Şan Kızı Destanı', 'Baraj Destanı' gibi parçalar kalmıştır.²²

Nurutdinov'un verdiği bu bilgilerden anlaşıldığı gibi söz konusu üç eserin de hiçbir yazma nüshası elde yoktur. Nurutdinov ve onun fikirlerini destekleyenlerin Bulgar meselesi konusunda başvurdukları üç eserin de orijinallerinin olmaması ve konu ile ilgili hiçbir kaynakta bu eserlerin zikredilmeyişi elbette bilimsel anlamda sorunlar yaratmaktadır. Tatar Türkleri arasında bu konu

ayrıntılı bilgi için bkz. Marsel Ahmetcanov, "Baraj Destanı Boringı mı?", *Tatar Kulyazma Kitabı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2000, s. 37-40.

²¹ Cafer Tarihi de "Şan Kızı Destanı" ve "Baraj Destanı" gibi Ferhad Nuretdinov'un Onun ifadelerine göre XVII. yüzyılda yaşamış Bahşi İman adlı Bulgar tarihçisinden kalan "Jafer Tarihi" basmasından alınmıştır. Bu baskı Orenburg'daki "Bulgar-ül Cedid" derneğinin "Bulgariya" neşriyatı tarafından yayınlanmıştır. (Bahşi İman, *Djafer Tarihi. Svod Bulgarskih Letopisey 1680 Goda*, C. 1, Orenburg 1993; C. 2, Orenburg 1994) Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Marsel Ahmetcanov, "Jeg'fer Tarihi Eseri", *Tatar Kulyazma Kitabı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2000, s. 40-53.

²² Ahmetcanov, "Jafer Tarihi Eseri", s. 41.

tartışıldığı için Bulgar fikrini savunan birçok bilim adamı dahi bu kaynakları başvuru eseri olarak eserlerinde kullanmamıştır.

Makalemizin konusu olan "Şan Kızı Destanı"nın şairi hakkında da herhangi bir kayıt, herhangi bir orijinal bilgi mevcut değildir. Destanın şairi Mikail Baştu İbn-i Şems Tebir hakkında verilen bilgiler Nurutdinov'a aittir.

Nurutdinov'un verdiği bilgilere göre "Şan Kızı Destanı" Bulgar Şairi Mikail Baştu tarafından (yaklaşık 835-900 yıllarında) yazılmıştır. Mikail Baştu'nun soyu Bulgar soyu Sinc'den (Bulgar telaffuzuyla Sintyau, Tintyau veya Timtyau) gelmektedir. Onun uzak atası da Hintli tüccar Sinc, Müslüman adıyla Abdulla Tebir'dir. Hazar kasabası Semender'e yerleşmiştir. Tebir'in oğlu Şams Kara (Batı) Bulgarların hükümdarı Aydar'ın Ukrayna karargâhı Baştu kasabasına (bugünkü Kiev) taşınmıştır. Burada 825 senesinde Aydar'ı ve Kara Bulgarlı soyluların bazılarını da Müslümanlaştırmıştır. Kiev'de mağara tekkesini kurmuştur. Sonradan burası Kiev manastırına çevrilmiştir. Şams'ın oğlu Mikail, Aydar'ın oğlu Cılkı'ya hizmet etmiş ve aynı zamanda misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur.²³

Nurutdinov'un verdiği bu bilgiler elde bulunan kaynaklar tarafından teyit edilmemektedir. Nurutdinov da bu bilgilerin kaynağı konusunda hiçbir bilgi vermemektedir. Ancak Nurutdinov şairin söz konusu destânı kaleme almasını da yine hiçbir kaynak göstermeden ayrıntılı bir şekilde vermektedir. Onun her konuda olduğu gibi bu konuda da ileri sürdüğü fikirlerle ilgili tek kaynağı kendisinde bulunduğunu söylediği Rusçaya çevrilmiş malzemedir. Nurutdinov, Mikail Baştu'nun "Şan Kızı Destânı"nı kaleme alış sürecini şu cümlelerle anlatır:

"Yaklaşık olarak 865 senesinde eski Bulgar kahramanlık eposu 'Şan Kızı Destânı'nın motifleriyle, kendi destânını "Şan Kızı Destânı'nı yazmaya başlamıştır. 864 senesinde Kara (Batı) Bulgarlar, Hazarlar tarafından yenilmişlerdir. 870 senesinde Mikail, Cılkı'nın ve Kara (Batı) Bulgarlarının bir kısmının ardından Volga-Kama bölgesine gitmiştir. Burada 865 senesinde Cılkı Bulgar İslâm devletini ilân etmiştir. Mikail, Cılkı'nın (865-882), daha sonra da onun oğulları –Han Bat- Ugor'un (882-925) ve Almuş Caşar'ın (895-925) danışmanı olmuştur. Doğduğu yerin –Kiev'in ismine göre 'Baştu' (Kievli) denilmiştir. 882 senesinde Mikail hayatının en büyük eserini, 'Şan Kızı Destânı'nı bitirmiş ve onu Bulgar tahtına çıkan Bat-Ugor'a ithaf etmiştir."²⁴

Nurutdinov burada Mikail Baştu ile ilgili daha başka bilgiler de vermektedir. Baştu eğitim ve aydınlanmanın mümessili olmuştur. Arap yazısı temelinde Bulgar alfabesini hazırlamış, Müslüman mektepleri ile Bulgar eğitim ağını yaratmıştır. Bunun sayesinde de bu yazdığı destan eğitilmiş Bulgarlar tarafından okunabilmiştir. Baştu 900 yılında çıktığı son misyonerlik yolculuğunda Çulman (Kama) nehrinde boğulmuştur.²⁵ Baştu, hayatının sonuna kadar Bul-

²³ Nurutdinov, "Redaktörün Okuyucuya ...", s. VI; "Kadim Destânın Mukadderatı ve Çağrısı", Şan Kızı Destânı 882 Yılı, s. XI.

²⁴ Nurutdinov, "Redaktörün Okuyucuya ...", s. VI.

²⁵ Nurutdinov, "Redaktörün Okuyucuya ...", s. VI.

gar hükümdarlarına, ilk önce Cılkı'ya (865-882) ve Almun Cafar'a (895-925) hizmet etmiştir. Bulgar halkının ilk nüfus sayımını da o yapmıştır.²⁶

Nurutdinov, eserin orijinalliğini ve onun kıymetini ispat edebilmek amacıyla bazı bilim adamlarının fikirlerine de başvurmuştur. Örneğin, Şan Kızı Destânı'nın Türkiye'de yapılan baskısında metnin kendisinden önce Nurutdinov'un yazılarının ardından Ukraynalı Yuriy Oleynik ve Türkiye'den Ahmet Temir'in yazılarında destanla ilgili notlar bulunmaktadır.

Oleynik'in, Şan Kızı Destanı'nı genel hatlarıyla ele alan yazısının sonundaki şu cümleleri onun bu destanı kendi açısından kıymetli bulduğunu göstermektedir.

"Şüphesiz, 'Şan Kızı Destânı'nın mitolojisi ve benzerliklerini incelemeye ayrı bir temel araştırması gerekmektedir. Ben 'Şan Kızı Destânı'nın, yetenekli bir yüce halkın tarihi olduğunu, onu kaynağından alarak kudretli bir devlet kurmasına kadar gösteren tarih olduğunu destânı okuyan her bir okuyucunun anlaması için sadece birkaç örnek olarak verdim. Aynı anda diğer başka halkların kültürlerinin tetkiki için de elverişli malzemedir. Bir sözle, bütün dünyayı içine alan bir şaheserdir."²⁷

Oleynik'in makalesinin ardından Ahmet Temir "Bulgar Tarihine Kısa Bir Bakış-Türk Tarihi İçinde Bulgarlar" adlı yazısında eserin sözlü kaynaklara dayandığını belirtmekle birlikte onun tarihî kıymetine dikkat çeker.

"Halk ağzında yaşayan destan, hikâye ve rivayetlere dayanılarak yazıldığı görülen önümüzdeki 'Şan Kızı Destânı' adlı eserin içindekileri, meydana geliş şekli ve tarihî vakalarla ilgisi üzerine okuyucular, eserin başına konmuş olan makalelerden gerekli bilgileri edinebileceklerdir. Bu açıklamalara göre eserin, Orta Çağda Doğu Avrupa'da önemli rol oynamış olan Türk kavimlerinden 'Bulgarlar'ın, V-XIII. yy.lara ait 'Volga Bulgar' devri tarihi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır."²⁸

Nurutdinov'un "Şan Kızı Destanı" adı ile Türkiye'de yayınlanan eserde verdiği bu bilgiler konusunda hiçbir kaynak zikredilmemektedir. Sadece İbn-i Fazlan'ın, onun ölümü konusunda bilgi verdiği zikredilmiştir. 931 yılında yazılan Kesikbaş Kitabı'nın Mikail Baştu -İbn Şams Tebir'in oğlu Abdulla İbn Baştu tarafından yazıldığını ileri sürmüştür. Ayrıca Şan Kızı destânının orijinal metnin günümüze İ.M. Nigmatullin tarafından yapılan Rusça tercüme sayesinde ulaştığını dile getirmiştir. Bu tercümenin yapıldığı orijinal metnin ise büyük bir ihtimalle XX. yüzyılın otuzlu yıllarında yok edilmiştir. Çünkü bu dönem Sovyetler Birliği'nde Arap alfabesi ile yazılan eserler imha edilmekte ve bu eserleri saklayanlar ise büyük baskılara maruz kalmaktaydı.²⁹

Nurutdinov'un yayınladığı Şan Kızı Destanı'na Tataristan'da bu konuda yazdığı yazılarla en büyük tepkiyi veren Marsel Ahmetcanov özel olarak bu

²⁶ Nurutdinov, "Kadim Destânın Mukadderatı...", s. XV.

²⁷ Yuriy Oleynik, "Mikail-Baştu İbn Şams Tebir'in 'Şan Kızı Destânı' (882 s.) İçin Önsöz", Şan Kızı Destanı 882 Yılı, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1991, s. XXXIX.

²⁸ Ahmet Temir, "Bulgar Tarihine Kıssa Bir Bakış-Türk Tarihi İçinde Bulgarlar", Şan Kızı Destanı 882 Yılı, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1991, s. LI.

²⁹ Nurutdinov, "Redaktörün Okuyucuya ...", s. VI-VII.

konuyu "Şan Kızı Destanı İgi-Zıgısı" (Şan Kızı Destanı Tantanası) makalesinde ele alır. Ahmetcanov, bu eserleri meydana getiren şartları ve siyasî ortamı, Veysîleri, Rusların bu konudaki müdahalelerini çeşitli dönemler içerisinde ele alır. Bizim de yukarıda zaman zaman değindiğimiz gibi Şan Kızı Destanı'nın elde hiçbir orijinal metnin olmaması, bu kaynakların herhangi bir kaynaktan hiçbir şekilde zikredilmeyişi Ahmetcanov'un fikirlerini destekleyen önemli noktalar olmuştur.³⁰

Marsel Ahmetcanov, eleştirilerini sadece "Şan Kızı Destanı"na değil aynı zamanda "Baraj Destanı" ve "Cafer Tarihi"ni makaleleriyle eleştirmiştir. Ahmetcanov, bu üç eseri birlikte ele almaktadır. Bu doğru bir yaklaşımdır. Çünkü bu eserleri ortaya çıkaran fikir akımı ve şahıslar aynı kişilerdir. Ahmetcanov, bu eserlerin sahte olduğunu onları sadece içerik bakımından ele alarak değil aynı zamanda Nurutdinov'un kendi çelişkili ifadelerini de kullanarak ispatlamaya çalışmıştır. Yukarıda bu eserlerin yayınlanması ile ilgili olarak Nurutdinov'un kendisinin verdiği bilgilerin çelişkili olması ve bu bilgilerin dayanaksız oluşu sebebiyle onun eserlerin tercümelerinin bulunduğu defterlere ulaşmasını bir masala benzetir. Cafer Tarihi, Şan Kızı Destanı ve Baraj Destanı'nın tarihî birer yalan olduğunu şu şekilde ispatlamaya çalışır:

"Bu gibi masalların bilimsel çalışmalar yapan kişiler, arkeologlar, metin uzmanları için inandırıcı olduğunu düşünmüyorum. (...)

1916 yılında doğan, filoloji ve tarih bilimi konusunda yetkinliği olmayan İbrahim Nurutdinov'un 1939 yılında büyük hacimli, zor Arap harfleriyle yazılmış bin yıl önce Bulgarların konuştuğu dilde yazılmış eseri okuyup, anlayıp, Rusça'ya tercüme etmesi hiçbir şekilde inandırıcı değil. Aynı şekilde sadece eski ve orta asırlardaki Bulgarların kullandığı tarihi realiteler, kronolojinin verilmesi de insanın inanamayacağı bir sayıklamadır. Bunun örneğini Tatar edebiyatı yadigârlarının incelenmesinde görmek mümkündür. Alimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nde çalışan bir metin uzmanının iki yıl içinde XVIII. yüzyıl elyazma metnin 63 sayfasını (daktiloda basılmış) işleyebildiği arşiv metinlerinin yardımıyla ispatlanabilir.

Şimdi Cafer 'Cafer Tarihi', 'Baraj Destanı', 'Şan Kızı Destanı' gibi eserlerin elyazmalarının ne kadar hacimli olduklarını sayalım: 'Cafer Tarihi'nin iki cildi yaklaşık 550 sayfa. Her sayfada ortalama 43 satır ve her satırda 60 karakter. Demek ki bir baskı sayfa da 2400'den fazla karakter bulunmaktadır. Elyazmada her sayfa yaklaşık 750 karakter olduğu kabul edilirse 550 sayfalık baskı kitap (Baraj Destanı) 1700 sayfalık elyazmayı oluşturmaktadır.

Bunlara 'Şan Kızı Destanı', 'Baraj Destanı' gibi (419+?)=X sayfalı kitapları da ekleyince, (Yani Ferhad Nurutdinov'un yazılığında kaybolan sayfaları) malum Bulgar mirası 3000 sayfadan az olmayan bir elyazma olmalıdır. Böyle hacimli bir eseri, İbrahim Nigmatullin 1939 yılında değil, 1929 yılında başlamış olsa da bunu tercüme edemezdi. Çünkü paleografya, filoloji ve tarih bakımından onun hazırlığı, yumuşak bir şekilde

³⁰ Marsel Ahmetcanov, "Şan Kızı Destanı İgi-Zıgısı", Tatar Kulyazma Kitabı, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2000, s. 20-37.

söylersek, çok aşığı derecededir. Ama bu eski Bulgarlar devrindeki kronolojiyi gregoryan stilinde, böyle tüm bir şekilde kim tercüme etti acaba?"³¹

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi bu destan metni İdil-Ural bölgesinde sınırlı bir çevre tarafından kullanılmış, halk arasında yaygınlaşmamıştır. Hatta Bulgar kimliğinden rahatsız olmayan bilim adamları tarafından dahi orijinal eserler olarak kabul edilerek kullanılmamıştır. Eseri kaynak olarak ele alanlar bilim camiasının dışında dar bir çevrede sıkışıp kalmıştır.

TÜRKİYE'DE ŞAN KIZI DESTANI

Şan Kızı Destanı konusunda 1991 yılına kadar Türkiye'de herhangi bir çalışma yoktur. 1991 yılında eserin Türkiye Türkçesi'nde yayınlanması ile bunun üzerinde birtakım çalışmalar yapılmaya başlamıştır.³² Türkiye'de yapılan çalışmalara temel kaynak olarak yayınlanan bu metin ve metinden önce kitapta yer alan konu ile ilgili tanıtım ve açıklama özelliği taşıyan yazılar olmuştur. "Şan Kızı Destanı" ve bu metinle ilgili bizim tespit ettiğimiz metinler genel olarak şu şekildedir:

Bu eserin Türkiye'de yapılan yayınında metinden önce A. Ferhat, N. Nurutdinov (Ferhad Abdul-Hamitoğlu Nuretdinov), Yuriy Oleynik ve Ahmet Temir'in yazıları bulunmaktadır.³³ Metin de diğer yazılar gibi Rusça ve Türkçe tercümesiyle birlikte verilmiştir. Eser dört bölümden meydana gelmektedir:

1. Alp ve Cinlerin Davranışları
2. Şan Alban Kızının Evine Giden Yol
3. Yöreglerle Savaş
4. Kardeşler Mutluluklarını Buluyorlar

Kitabın sonunda destanda kullanılan eski Bulgar kelimeleri için bir sözlük de hazırlanmıştır. Eserde yer alan yazılar ve destan metninin kendisi Rusça ve Türkçe olarak verilmiştir. Şan Kızı Destanı'nın Türkçede yayınlanmasıyla eserin bilim adamları tarafından çeşitli incelemelerde kullanılması, üzerinde tahlillerin yapılması süreci de başlamıştır. Bu eser üzerinde Türkiye'de dikkat çeken çalışmaların belli başlıcaları ve araştırmacıların bu destana bakış açılarını şu şekildedir:

Ahmet Tacemen, çalışmalarında Şan Kızı Destanı'ndan geniş ölçüde faydalanmıştır. Türk kimliğini, Türk kültürünün çeşitli malzemeleri temelinde ele

³¹ Ahmetcanov, "Ceg'fer Tarihi Eseri", s. 41-42.

³² Mikail-Baştı İbn Şams Tebir, *Şan Kızı Destanı 882 Yılı/Skazaniye o Doçeri Şana 882 g*, (Çev. Avidan Aydın), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1991.

³³ "Şan Kızı Destanı" hakkında çeşitli bilgilerin yer aldığı bu yazılar Türkçe ve Rusça olarak, Mikail-Baştı İbn Şams Tebir, *Şan Kızı Destanı*, (Avidan Aydın), İstanbul 1991'de şu adlarla yer almaktadır. A.H. Ferhat Nurutdinov, "Redaktörün Okuyucuya Olan Sözü/Slovo Redaktora K Çitatelyu", s. VII-X; Abdul-Hamitoğlu Nurutdinov, "Kadım Destânın Mukadderatı ve Çağrısı/Sud'ba i Zov Drevney Poemi", s. XI-XXXII; Yuriy Oleynik, "Mikail-Baştı İbn Şams Tebir'in 'Şan Kızı Destanı' (882 s.) İçin Önsözü/K Poeme Mikailya-Baştı İbn Şams Tebira 'Şan Kızı Dastani' (882 g)", s. XXXIII-XLIX; Prof. Dr. Ahmet Temir, "Bulgar Tarihine Kısa Bir Bakış Türk Tarihi İçinde Bulgarlar",

alan Tacemen, olağanüstü güçlerin hayatlarını, hususiyetlerini anlatmak için birçok serencimden geçerek günümüze kadar gelen "Şan Kızı Destanı"ndan faydalandığını belirtir. Şan Kızı Destânı'nda yer alan alplar ve çeşitli kahramanlar çeşitli özellikleriyle ele alınır.³⁴

Ahmet Tacemen bu destan metninin Türk Kimliği II adlı eserinde "Şan Kızı Destânı"na "Türk Sahası Kadim Eserleri" adlı bölümde yer vermiştir. Bu eseri "Balkanlar, Karadeniz ve Ural Havzası Destanı Şankızı" başlığı altında değerlendirmiştir. Destandan aldığı bir bölüm dışında verdiği bilgiler sadece destanın Türkiye'de yapılan yayında yer alan bilgilerden ibarettir.³⁵ Tacemen, bu eserinde çeşitli tahlillerde de Şan Kızı Destanı'ndan faydalanmıştır.³⁶

Tacemen, Şan Kızı Destânı'nı şu cümlelerle tanıtır:

"...Kuzey Türklerinin destanıdır. Şan Kızı Destânı, kadim bir destandır. Şan Kızı Destanı, Türk Tanrısını, Türk tanrısallarını, terennüm eder. Şan Kızı Destanı, uçsuz bucaksız, yeşilli, karlı-buzlu Türk sahasının bu kısmında, Türkün hür şarkısıdır. Şan Kızı Destanı, Türkün inancını dile getirir. Şan Kızı Destanı, daha fazla Türkün kadim geçmişini anlatır. Şan Kızı Destanı, bütün bu özellikleriyle, Sümer destanlarına çok yakındır.

Şan Kızı Destanı arazi kapsamı ebatlarıyla; Roma'dan, Balkanları kapsayarak, Kuzey Karadeniz havzasından, Kafkaslardan, Urallardan, Türkistan'a, Sibiryaya kadar ulaşarak, bu yönde Türk sahasının tarihi ebatlarını göstermektedir. Bunun dışında, destanda doğuda bulunan Kuzey Denizleri de yer almaktadır. Coğrafya esaslarından tarihî Türk Sahasına inebilen Şan Kızı Destanı, tarih kapsamı ebatlarıyla, inanç seviyesine inebilmektedir. Öyle ki onda Türkün binlerce yıllık tarihini görmek mümkündür. Destanın bu özelliği de, onun eskiliğini göstermektedir. Buna göre kadim destanda tabaka tabaka Türk inancı katmerleşmeleri, Hıristiyanlık katmerleşmeleri ve bütün bunların İslâm Dini devrinde durulmaları, görülmektedir."³⁷

Bu cümlelerden anlaşıldığı gibi Tacemen de Şan Kızı Destânı'nı orijinal bir destan olarak tanıtmaktadır. Tatar bilim adamları arasında süregelen konu ile ilgili tartışmalara değinilmemiş Şan Kızı Destânı'dan orijinal bir destan olarak faydalanılmış ve bu destan metnine başvurulmuştur.

Ahmet Tacemen, Taş verileri temelinde Türk kimliğini ele aldığı eserde de "Şan Kızı Destânı"ndan birçok yerde faydalanmıştır.

Tacemen, "Türk Kimliği" eserinin dördüncü cildinde de "Şan Kızı Destanı"nın bir bölüm ayırmıştır. Tacemen, bu bölümde "Hıristiyanlığın Roma'da Yayılmasını Anlatan Kuzeybatı Türklerinin Şan Kızı Destanından Bir Kesit" başlığı altında destânı şu şekilde tanıtmıştır:

³⁴ Ahmet Tacemen, *Halkbilimi Verileri Zemininde Türk Kimliği*, C. I, Niğde 1998, s. 130-139

³⁵ Ahmet Tacemen, *Halkedebiyatı Verileri Zemininde Türk Kimliği II*, Niğde Üniversitesi Yay., Niğde 1998, s. 134-150.

³⁶ Tacemen, 1998, s. 76, 94.

³⁷ Tacemen, *Halk Edebiyatı Verileri...*, 1998, s. 134. Bu ciltte ele alınan konularla ilgili olarak zaman zaman esere atıflarda bulunmaktadır. bkz. s. 76-94.

"Roma İmparatorluğunda, Hıristiyanlığın ilk yıllarını yansıtan bir eser Bulgar Türklerinin Şan Kızı Destanıdır. Eser; 835-900 yılları arasında yaşamış Bulgar şairi Mikail Şams Tabir Baştu tarafından 864-882 yılları arasında kaleme alınmıştır. (...) Eserin; İslâm dininin Kuzeydoğu Türkleri arasında yayılması sırasında kaleme alınmış olması ve müellifin bu dini yayan bir Müslüman Türk dervişi olması, eserde, ayrıca eski motiflerin, İslâm dini kisvesine bürünmelerine sebep olmuştur."³⁸

Bu açıklamanın ardından da Roma'da Hıristiyanların takip edilmeleri ve onların maruz kaldıkları işkencelerin tasvir edildiği bölümler mensur olarak verilmiştir.

Tacemen'in eserlerinden verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı üzere "Şan Kızı Destânı" orijinal bir eser olarak kabul edilmiş ve bunun doğrultusunda tespitlerde bulunulmuştur.

Bu eserle ilgili olarak Türkiye'de yapılan çalışmaların ve bu eserlere yapılan atıfların sayısının çok az olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmaları ve atıfları da burada zikretmek önemlidir. Bu eser üzerine yapılan en kapsamlı çalışma Ülkü Demiray tarafından hazırlanan yüksek lisans tezidir. Tezde Şan Kızı Destanı, Bulgarlar hakkında genel bilgiler verilmiş, Türk dünyası destancı-lık geleneği hakkında bir genel giriş yapılmıştır. Bu girişin ardından metin özetlenmiş, destanın coğrafyası üzerine tespitlerde bulunulmuş, destan kahramanları, yaradılış konusu ve destandaki eski inanışlar üzerinde incelemeler yapılmıştır.³⁹

Tezde genel olarak makalenin ilk bölümünde sözü edilen tartışmalı meseleler konusunda herhangi bir görüş ve tespit bulunmamaktadır. Destan metninin çeşitli konularda problemliliği dile getirilmişse de metin gerçek bir destan metni olarak ele alınmış ve çeşitli yönleriyle incelemelere tabi tutulmuş ve bazı neticelere varılmaya çalışılmıştır.

Erdoğan Altınkaynak, "Yer Altı Diyarının Kartalı" adlı makalesinde Şan Kızı Destanı'ndan geniş ölçüde yararlanmışır. Altınkaynak, Şan Kızı Destânı'ndan aldığı örneklerle Türk mitolojisinde yer altı dünyası konusunda tespitlerde bulunmaktadır. Yer altı dünyası konusunda Şan Kızı Destanı'ndan uzun alıntılar yapılmış Türklerde yer altı dünyası konusunda bazı sonuçlara ulaşmada bu alıntılara önemli bir yer ayrılmıştır.⁴⁰

Altınkaynak "Şan Kızı Destânı"nı normal bir destan metni olarak kabul etmiş ve bu metinden faydalanma konusunda şüphe etmemiştir. "Şan Kızı Destânı"ndaki konu ile ilgili mitolojik yer altı dünyası motifi eserin Türk halk kültürünün bir parçası olarak algılanmıştır. Altınkaynak'ın şu cümleleri destanın orijinal bir eser olarak kabul edildiğine bir kanıt olarak kabul edilebilir:

³⁸ Ahmet Tacemen, İslâm Öncesi Edebiyat Zemininde Türk Kimliği, C.IV, Niğde 2001, s. 468.

³⁹ Ülkü Demiray, Şan Kızı Destanı Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2002. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁴⁰ Erdoğan Altınkaynak, "Yer Altı Diyarının Kartalı", Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, Yaz 26, Ankara 2003, s. 138-140, 143-144, 146.

"Eski Bulgar destanı olan **Şan Kızı Destanı**'nda konu ile doğrudan doğruya bağlantı kurulabilecek bir kızmı vardır. Ancak burada yer altında yaşayan büyük kuşun yerini at almaktadır."⁴¹

"Ancak Mikail Baştu'nun Hint asıllı birisi olduğunu, ve bir İslâm misyoneri olarak Bulgarların arasında bulunduğu düşünürsek destanın bazı yerlerine kendi inanç sisteminden veya etnik mitlerinden bazı aktarımlar yaptığı sonucuna gidebiliriz. Yine aynı destana göre yer altında bir altın göl vardır. Bu göl destan kahramanlarından birinin gözlerinden olmuştur."⁴²

Şan Kızı Destanı ve Cafer Tarihi adlı kaynaklara farklı bir açıdan yaklaşan Osman Karatay bu eserleri "İran İle Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu"⁴³ kitabında, Hırvatların kökeni ve oluşumunu ele aldığı kitabı "In Search of The Lost Tribe-The Origins and Making of The Croation Nation"⁴⁴ adlı kitabında ve "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Anahatları-Altın Orda Öncesi Dönem-"⁴⁵ adlı makalesinde kullanmıştır.

Karatay, Şan Kızı Destanı'na Kiev şehrinin eski adı ile ilgili olarak Aksal kelimesini tartıştığı yerde Şan Kızı Destanı'na atıfta bulunmaktadır:

Bence Kiev şehrinin eski ismi Aksal, Asların kuzeybatıya hareketi konusunda fikir verebilir; hatta burası As başkenti Asgaard da olabilir. Aksal kelimesi Genel Türkçe'de 'dağlık, kayalık' anlamı ile açıklanabilir. Eski Kiev böyle tepelik bir yerde kurulmuştur ama bunu askal diye adlandırmak abartı olur. Bir Bulgar-Tatar destanı, eski Türkçe'de 'kal' kelimesinin 'kale, mesken' anlamına geldiğini göstermektedir. Sonradan Arapça'dan aldığımız ve kale haline getirdiğimiz kal'a, bunu duyan ilk Türklere hayli tanıdık gelmiş olmalı."⁴⁶

Karatay, "In Search of The Lost Tribe-The Origins and Making of The Croation Nation" adlı kitabında Cafer Tarihi'nin şüpheli bir kaynak olduğunu ifade ederek ona atıfta bulunmuştur:

"Elimizde özgün nüshası bulunmadığı için bilim çevrelerinde itibar edilmeyen Cafer Tarihi, öte yandan önemli ve çözümsüz sorunlara makul çözümler sunabilmektedir. Mesele aydınlatılmayan Utrigur ve Kutrigur meselesinde İmam Bahşi'nin söyledikleri çok makuldür."⁴⁷

Karatay, Baraj Destanı ve Şan Kızı Destanı'ndan ayrı düşünemeyeceğimiz Cafer Tarihi'ni "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Anahatları-Altın Orda Öncesi Dönem-" adlı makalesinde "Asıl kopya değil, sadece Rusça tercümesi elimizde olduğu

⁴¹ Altınkaynak, s. 138.

⁴² Altınkaynak, s.144.

⁴³ Osman Karatay, *İran İle Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Karam Yay., Ankara 2003.

⁴⁴ Osman Karatay, *In Search of The Lost Tribe-The Origins And Making of The Croation Nation*, Karam Yay., Çorum 2003, s. 25-26.

⁴⁵ Karatay, "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları", *Karadeniz Araştırmaları*, 1/3, Güz 2004, s. 1-70.

⁴⁶ Karatay, *İran İle Turan ...*, s. 85.

⁴⁷ Karatay, *In Search Of The Lost Tribe*, s. 25.26.

için bilim dünyasında kabul görmeyen ve düzmece kabul edilen, 1680 yılında yazıldığı iddia edilen bir Tatar-Bulgar kitabına göre, kendilerini daha sonra Bulgar birliği içinde gördüğümüz, belki de Bulgarların ta kendisi olan Kafkas Türklerinden Burcanlar Tanrı'ya Kubar veya Subar derlerdi."⁴⁸ ifadeleriyle şüpheli bir eser olarak değerlendirilmektedir. Karatay'ın eserin bilim aleminde kabul görmemesi için gösterdiği iki neden; metnin orijinalinin olmayışı, sadece Rusça tercümesinin mevcut oluşu Şan Kızı Destânı ve Baraj Destanı için de geçerlidir.

"Şan Kızı Destanı" üzerine Türkiye'de yapılan halkbilimi çalışmalarında bu eserin sahteliği konusunda veya bu konu üzerinde Rusya devam eden tartışmalar konusuna hiçbir temas bulunmamaktadır. Karatay, özellikle Cafer Tarihi'nin bilim camiasında güvenilir bir kaynak olmadığına temas etmiştir. Bu kaynağı çekince ile kullanmış ve bazı noktaların eserde doğru değerlendirildiği ve doğru tespitlerin yapıldığı konularına dikkat çekmiştir. Karatay bu eserlerin orijinal eserler olmadığı konusunu kabul eder. Şan Kızı Destânının yakın dönemlere ait telif bir eser olduğunu ancak Bulgar tarihi konusunda yazıldığı döneme kadar konu ile ilgili bütün kaynakların kullanıldığını ve mükemmel bir tarih kurgusuna sahip olduğunu söyler.⁴⁹

Şan Kızı Destânı'nın Türkiye'de yayınlanmasının üzerinden uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen bu destan üzerinde yapılan çalışmaların sayısı çok fazla değildir. Türk boylarının destanları üzerine yapılan çalışmalar ile karşılaştırıldığı takdirde Şan Kızı Destânı üzerine yapılan çalışmaların azlığı Türk bilim adamlarının da bu destana genel olarak mesafeli yaklaştıklarını göstermektedir.

SONUÇ

Şan Kızı Destanı'nın içerisinde çok sayıda halk edebiyatı ürününü, tarihî bilgileri bulundurduğu bir gerçektir. Tatar bilim adamları buraya kadar değindiğimiz düşünceleri göz önünde bulundurarak destânı orijinal bir halk edebiyatı metni olarak kabul etmemişler tam tersine sözlü ve yazılı kaynaklardan faydalanarak Bulgar kimliğinin Tatarlar arasında propagandasını yapmak amacıyla yazılmış bir sahte folklor ürünü olduğunu düşünerek halk edebiyatı çalışmalarında bu eseri referans olarak göstermemişlerdir. Aslında, Karatay'ın işaret ettiği üzere, bu durumu destânın ilk kıtaları açık bir şekilde göstermiştir:

*Dinleyin üç Elbir hakkında
Şaşılacak destânı,
Ve nasıl yaratmışlar,*

⁴⁸ Karatay, "Doğu Avrupa Tarihinin ...", s. 17.

⁴⁹ Osman Karatay kendisinden edindiğimiz bilgilerde "Şan Kızı Destânı" ve "Cafer Tarihi" konusunda önemli bilgiler vermiştir. Karatay'a göre Cafer Tarihi, Şan Kızı Destânı ile birlikte konunun kaynaklarını iyi bilen araştırmacılar için faydalı bir kaynak olabileceğini belirtirken, bunların tarih bilgisinde açık vermeyecek şekilde tasarlanmış ve belki de en mükemmel tarzda ortaya konmuş olduğunu söyler. Ona göre destânın ilk dörtlüğü bunun telif bir eser olduğunu ele vermektedir ve orada büyük hata yapılmıştır.

*Büyük Bulgar halkını.
Ve devleti kurmuşlar
Atıl adlı ülkede.
Şimdi ise ün alan
Bulgar ülkesi diye.*⁵⁰

Buraya kadar yapılan değerlendirmelerden görüleceği üzere Rusya coğrafyasında yaşayan Türk boylarından herhangi birine ait bir metni değerlendirmek için bunların çok ciddi bir süzgeçten geçirilmesi gerekmektedir. Ruslar, dönemin ideolojik ve siyasî yapısı doğrultusunda halk edebiyatı metinlerine sık sık müdahale etmişler, bazı metinleri yasaklamışlar bazı durumlarda da yeni metinler icat etme yoluna gitmişlerdir. Şan Kızı Destânı da bazılarına göre Bulgar Türklerinin bir destanı iken bir başka araştırmacı için günümüz Kazan Tatarlarını Bulgar ve Tatar olarak bölmek, bilim adamlarının Tatarlar için faydası olmayacak tartışmalarla meşgul etmek için uydurulmuş bir eserdir. Şan Kızı Destânı konusunda yüzyıllardır hiçbir kaynağın bilgi vermemesi eserin değil orijinalinin Türkçe kaydedilmiş bir metnin dahi olmayışı bu eserin uydurma olduğu konusundaki görüşleri desteklemektedir. Bu eserin orijinal olduğunu ileri sürenler de değerlendirmelerinde yine şüpheli kaynaklar olarak görülen "Cafer Tarihi" ve "Baraj Destanı" nı kullanıyor olmaları eser konusunda sahte olduğu yönündeki düşünceleri desteklemektedir.

Şan Kızı Destânı'nın hiçbir kıymetinin olmadığı söylemek de mümkün değildir. Ancak sıkıntı bunun orijinal bir destan olduğundan yola çıkılarak değerlendirmelerde bulunulmasıdır. Bu bilim adamlarını yanlış tespitlerde bulunmaya zorlayabilir. Bu nedenle "Şan Kızı Destânı" konusunda yapılacak incelemelerde, bu esere yapılacak atıflarda bu destanın Tatarlar arasında devam eden Bulgar veya Tatar etnik kimlikleri doğrultusunda devam eden tartışmaların ve Rusya'nın Tatarları (Bulgar, Tatar, Kreşin, Mişer vb.) etnik gruplara ayırma çabaları dikkate alınmalıdır. Buradaki sıkıntı Şan Kızı Destânı'nın Mikail Baştu tarafından yazılmış olduğu iddiası değil, bu eserin yüzlerce yıl önce onun tarafından yazılmış olduğunun iddia edilerek yüzyıllar boyunca korunduğunun iddia edilmesidir. Halbuki bu eserin yakın bir dönemde yazılmış bir telif eser olması onun kıymetsizliğini değil daha farklı bakış açılarıyla ele alınması gerektiğini gösterir. Bu tartışmalı konular dikkate alınarak yapılacak çalışmalarda destan, yapma destan, destanların ideolojik olarak kullanılması, Şan Kızı Destânı'na yansıtılan tarihî olay ve şahsiyetler, mitolojik unsurlar konularında daha güvenilir sonuçlara ulaşabileceğimiz çalışmalar yapılabilir. Ancak her çalışmada eser üzerindeki tartışmalı konulara dikkat çekilmesi ve bu eserin yakın dönemlerde meydana getirilmiş bir eser olduğu dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

⁵⁰ Mikail-Baştu İbn Şams Tebir, *Şan Kızı Destânı 882 Yılı/Skazaniye o Doçeri Şana 882 g*, (Çev. Avidan Aydın), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1991, s. 4.

Abstract

The problem on the ethnic identities in İdil-Ural region reflects on the folkloric products, now and then. Sometimes, folklor has been used as a means in these disputes. Fake texts have been formed in the framework of specific ideas. "Şan Kızı Epic" is a text, which is in the centre of these disputes. Tatar scientists assumed that this text is fake and not original. Disputes have been carrying through Tatar scientists. These disputes haven't been estimated by Turkish folk scientists but this text has been assumed as an original text and it was published in Türkiye. Regardless of these disputes, researches have been started about this text. Using the debated texts as a source, caused to reach false results. Writing about Şan Kızı Epic and assuming it as an original text, bring Turkish scientists as a side about the problem of Tatar-Bulgar etnonym unconsciously.

Keywords: Epos, epos of Şan Kızı, fakelore, Tatar, Wolga Bulghar.

KAYNAKLAR

- AÇA Mehmet , "Orta Asya'da Uluslaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlminskiy ve Ardıllarının Rolü", *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite* (hzl. Ertan Efeğil, Pınar Akçalı), Gündoğan Yay. , İstanbul 2003.
- AHMETCANOV Marsel, "Baraj Destanı Boringı mı?", *Tatar Kulyazma Kitabı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2000.
-, "Jeg'fer Tarihi Eseri", *Tatar Kulyazma Kitabı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2000.
-, "Şan Kızı Destanı Iğı-Zıgısı", *Tatar Kulyazmaları*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2000.
- ALLEN J. Frank, *İslamic Historiography And 'Bulghar' Identity Among The Tatars And Bashkirs Of Russia*, Leiden-Boston-Köln 1998.
- ALTINKAYNAK Erdoğan, "Yer Altı Diyarının Kartalı", *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Yaz 26, Ankara 2003, s. 135-157.
- AYDAROV S.S., N.D. Aksenova, *Velikiye Bulgarı*, Kazan Tatarskoe Knij. İzd., Kazan 1975.
- Bahşi İman, *Djafer Tarihi. Svod Bulgarskih Letopisey 1680 Goda*, C. 1, Orenburg 1993; C. 2, Orenburg 1994.
- BENNİGSEN Alexandre -Chantal Lemercier-QUELQUEJAY, *Sûfi ve Komiser Rusya'da İslâm Tarikatları*, (Çev. Osman Türer), Ankara 1988.
- DEMİRAY Ükü, *Şan Kızı Destanı Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2002. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- DORSON Richard M., *Günümüz Fol'klor Kuramları*, (Çev. Selcan GÜLÇAYIR, Yeliz ÖZAY), Geleneksel Yay., Ankara 2006.
- Fatih Emirhan Eserler, C. 4, Kazan 1986.
- Gabdulla Tukay, *Eserler Şiğirler, Poemalar (1901-1908)*, C. 1, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1985.
- HALIKOV A.H., *Kto Mı-Bulgarı ili Tatarı?/Kim Biz-Bulgarlarını Tatarlarını?*, Kazan 1992.
- HALİL G., *Kuda İşçezla Voljskaya Bulgariya?*, ZAO Novoye Znaniye, Kazan 2002.
- KARATAY Osman, *In Search of The Lost Tribe-The Origins And Making of The Croation Nation*, Karam Yay., Çorum 2003.
-, *İran İle Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Karam Yay., Ankara 2003.

-, "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları", *Karadeniz Araştırmaları*, 1/3, Güz 2004, s. 1-70.
- KİLDİŞEV G., *Gaynan Veisev Tozağı*, Kazan 1908.
- LİTVİİ A., D. ŞEREFETDİNOV, "Özilgen Doga", *Tatarstan Heberleri*, 27 Fevral, Kazan 1993.
- Mı Bolgarı, A Ne Tatarı II*, Kazan 2002.
- Mikail-Baştı İbn Şams Tebir, *Şan Kızı Destânı 882 Yılı*, (Çev. Avidan Aydın), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1991.
- MOLOSTVOVA E.V., "Vaisov' Bojij Polk" Mir' İslama, T. I, N. 2, S. Peterburg 1912.
- NURETDİNOV F., "Kto On Skazoçnıy Div?", *Veçernyaya Kazan'*, 7. Aprel, Kazan 1987.
- NURUTDİNOV A.H. Ferhat, "Redaktörün Okuyucuya Olan Sözü/Slovo Redaktora K Çitatelyu", *Şan Kızı Destanı*, İstanbul 1991, s. VII-X.
- NURUTDİNOV A.N. Ferhat, "Kadım Destânın Mukadderatı ve Çağırısı/Sud'ba i Zov Drevney Poemi", *Şan Kızı Destanı*, İstanbul 1991, s. XI-XXXII.
- OLEYNIK Yuriy, "Mikail-Baştı İbn Şams Tebir'in 'Şan Kızı Destânı' (882 s.) İçin Önsözü/K Poeme Mikailya-Baştı İbn Şams Tebira 'Şan Kızı Dastanı' (882 g)", *Şan Kızı Destanı*, İstanbul 1991, s. XXXIII-XLIX.
- PANCHENKO Aleksandr A., "Lenin Kültü ve 'Sovyet Folkloru'", *Folklorun Sahitesi*, (Hz. Selcan GÜLÇAYIR), Geleneksel Yay., Ankara 2007.
- RORLİCH Azade-Ayşe, *Volga Tatarları Yüzyılları Aşan Millî Kimlik*, İletişim Yay., İstanbul 200.
- ROY Olivier, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, İstanbul 2005.
- SAGİDULLİN M., *K İstorii Vaisovskogo Dvijeniya*, Kazan 1930.
- Sotrudnik Bratstva Sv. Guriya, No 3, Kazan 1911.
- TACEMEN Ahmet, *Halkbilimi Verileri Zemininde Türk Kimliği*, C. I, Niğde 1998.
-, *Halkedebiyatı Verileri Zemininde Türk Kimliği*, C. II, Niğde Üniversitesi Yay., Niğde 1998.
-, *İslam Öncesi Edebiyat Zemininde Türk Kimliği*, C. IV, Niğde 2001.
- TEMİR Ahmet, "Bulgar Tarihine Kısa Bir Bakış Türk Tarihi İçinde Bulgarlar", *Şan Kızı Destanı*, İstanbul 1991, s. LI-LII.
- TÜRKOĞLU İsmail, *Rusya Türkleri Arasında Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, Ötüken Yay., İstanbul 2000.
- VAİSOVA H., "Vaisov i Ego Dvijeniya", *Veçernyaya Kazan'*, 5 Yanvar, Kazan 1990.
- ZAKİYEV M.Z., Y. F. Kuzmin-Yumanadi, *Voljskiye Bulgarı i İh Potomki*, İnsan Yay., Kazan 1993.
- ZEKİYEV Mirfatih, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, (Çev. Ahsen BATUR), Selenga Yay., İstanbul 2006.